

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЕВРИСТИЧНОЇ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

М.Б. Ковальчук,

кандидат педагогічних наук, доцент.

І. В. Хом'юк,

кандидат педагогічних наук, доцент.

Постановка проблеми.

Якісна математична складова вищої інженерної освіти є необхідною умовою професіоналізму випускника технічного університету.

Аналіз стану викладання курсу "Вищої математики" показує, що результати навчання студентів, рівень їх розумової діяльності, пізнавальної активності, самостійності в значній мірі не відповідають вимогам часу. Проаналізувавши сучасний стан навчання, ми дійшли висновку, що цілий ряд умов, таких як мотивація, наочність, інтерес до предмету, а також формування прийомів евристичної діяльності студентів не можуть бути ефективно реалізовані лише традиційними формами та методами навчання. При навчанні лише традиційними методами і організаційними формами все важче стає стимулювати студентів до активної навчально-пізнавальної діяльності. Тому надто важливим є перехід до нового стилю навчання, який повинен бути націленим на максимальний розвиток творчих здібностей студентів і формування їх пізнавальної активності.

Мета статті полягає в розгляді деяких аспектів формування знань студентів з вищої математики.

Аналіз останніх досліджень. Огляд психолого-педагогічної літератури свідчить, що різні аспекти даної проблеми висвітлювались в роботах психологів - С.Л. Рубінштейна, Л.С. Виготського, П.Я.Гальперіна, О.М. Кабанової-Меллер, Н.Ф. Тализіної, Ю.К. Бабанським, педагогами - Л.В. Занковим, В.М.Осинською, В.Ф. Паламарчук і досліджувалась методистами Л. Я. Федченко, З.І. Слєпкань, Г. І. Щукіною і т.д.

Багато дослідників вважають, що емпіричне узагальнення не розкриває цілком сутності об'єкта, воно лише відображає зовні подібне в речах. Емпірична характеристика узагальнення, як вважає В.Ф.Паламарчук [4], є однією з основних перешкод повноцінного засвоєння студентами навчального матеріалу. Зокрема, у вищій математиці, це пов'язано з невмінням студента абстрагуватись від конкретного змісту задачі, формули і математичного символу. Вихід з такого становища психологи бачать у перебудові пізнання на основі посилення ролі теоретичного узагальнення.

Теоретичне узагальнення на відміну від емпіричного здійснюється на основі аналізу і синтезу, і руху від абстракції до конкретизації.

Теоретичне узагальнення ефективне для розвитку творчого мислення і є основою дедуктивного способу пізнання. У дослідженнях психологів та дидактів (В.В. Давидова [1], Г.І. Щукіної [5]) доводиться, що дедуктивний метод пізнання є найбільш економним, більш продуктивним, тому що веде до засвоєння сутності процесів, їх закономірностей, головних ідей. Теоретичне узагальнення – це складний та тривалий процес, який використовується для формування найбільш важливих понять.

Воно відбиває внутрішні істотні відносини і зв'язки, сутність цілого, змістовні властивості предметів. Таким чином, це узагальнення фіксує зв'язок загального з частковим і виражається, насамперед, у способах розумової діяльності, потім вже в різних символно-знакових системах [1]. Схема процесу теоретичного узагальнення в інтерпретації В.В. Давидова має наступний вид: аналіз (відокремлення істотних властивостей об'єкта) - абстракція (розкриття власних внутрішніх властивостей об'єктів у закономірних залежностях) - узагальнення (наукове поняття, що відбиває істотно загальне в предметах і явищах [1]). Таким чином, теоретичне узагальнення полягає в сходженні від абстрактного до конкретного і здійснюється діалектичним шляхом. Відзначаючи, що процес сходження

від абстрактного до конкретного (теоретичне узагальнення) і зведення конкретного до абстрактного (емпіричне узагальнення) знаходяться в єдності, В.В.Давидов підкреслює природу теоретичного мислення [8]. Тому розвиток теоретичного мислення студентів, а саме воно має домінуючу роль в навчально–пізнавальному процесі, означає оволодіння двома процесами узагальнення з перевагою руху від абстрактного до конкретного.

Необхідність засвоєння прийому теоретичного узагальнення і методика його формування при вивченні різних питань математики розглянуті в дослідженнях Е.І. Машбиця, Н.С. Новикової, М.В. Потоцького, М.П. Єрастова, В.М. Осинської, В.І. Таточенко й ін. Дослідники відзначають, що формування прийому змістових (теоретичних) узагальнень є важливою умовою успішної навчальної діяльності і припускає визначені зміни в методиці навчання, що узгоджується з думкою психологів про те, що для “формування теоретичного узагальнення потрібні особливі способи роботи студентів з навчальним матеріалом, відмінні від розробленої в психології і педагогіці методики формування емпіричного узагальнення” [1].

Процес теоретичного мислення відбувається за схемою “Синтез1-аналіз-синтез-2”. Нове завжди виникає як ціле, яке потім формує свої частини, розвертаючись у систему.

Наприклад, досліджуваний математичний текст сприймається спочатку в цілому, без розмежування в ньому окремих частин, головного і другорядного, точно так само спочатку сприймається доведення теореми й ін. Подальше пізнання об’єкта здійснюється за допомогою аналізу — самої елементарної операції теоретичного мислення. *Аналіз* полягає в розчленуванні залежностей, які перекривають одна одну, у виявленні “внутрішніх” істотних властивостей речей в їхньому закономірному взаємозв’язку. Аналіз не просто ділить ціле на частини, він завжди

спрямований на виявлення "внутрішніх" істотних зв'язків і відношень у речах. За допомогою "синтезу-2" здійснюється зворотний перехід від абстрактних положень до уявного відновлення явища — до конкретного.

В розумовому процесі, аналіз не можна практично відірвати від *абстракції, узагальнення*. Студент вже мислить первісними абстракціями. У процесі аналізу створюються нові абстракції узагальнення. Засвоєна тема знову сприймається як ціле. Це — "синтез-2", він якісно відмінний від "синтезу-1". У "синтезі-2" утримується не тільки предмет як ціле, але і розкриті істотні зв'язки і відношення. Рух думки від "синтезу-1" до "синтезу-2" через аналіз здійснюється за законом заперечення. У "синтезі-2" вже відкинута несуттєве й утримане тільки головне. *Елементарний аналіз* як розчленовування на частини — найпоширеніший в навчальному процесі і використовується звичайно разом з *порівнянням*. Від нього варто відрізнити *аналіз через синтез*. Прийом *аналізу через синтез* є основним шляхом до відкриття способу розв'язування. Суть його, на відміну від елементарного аналізу, полягає не в поділі задачі чи матеріалу на частини і пізнанні цих частин, а включенні, що містяться в умові задачі основних і виведених з них проміжних даних в усе нові і нові зв'язки. Предмет повертається новою стороною, у ньому виявляються не виділені раніше властивості, відношення, розкриваються нові можливості їхнього використання для досягнення мети [3].

Прийом *аналізу через синтез* не можна виразити за допомогою правила-орієнтира. І взагалі всі прийоми теоретичного мислення відносяться до евристичної розумової діяльності, тому їх не можна виразити алгоритмом чи правилом-орієнтиром. З цим і пов'язані труднощі їхнього формування.

Аналіз призводить до *абстракцій і теоретичного узагальнення*. Абстракції, що відповідають емпіричному і теоретичному мисленню, відрізняються в такий спосіб. В теоретичній абстракції відображається

зміст, а в емпіричній – тільки те, що лежить на поверхні. В емпіричній абстракції дається відповідь на питання ”що?”, а в теоретичній — на питання ”чому?”.

Сходження від абстрактного до конкретного — основний спосіб теоретичного мислення. Зміст його полягає в тому, що спочатку засвоюється загальне, абстрактне, після чого здійснюється перехід від нього до реального, конкретного. Так, при обчисленні величини кута між двома прямими первісними абстракціями є поняття системи координат, кутового коефіцієнта, кута між прямою і координатною віссю. Їх зміст і роль розкривається через систему їхніх реальних, внутрішніх зв'язків, у конкретному висновку, формулах об'єму конуса, кулі й ін.

В розумовій діяльності студентів при засвоєнні знань роль таких абстракцій виконують, зокрема, загальні принципи, прийоми, орієнтири, алгоритми, ідеї, схеми, методи. Ці абстракції служать початком в русі до конкретного — задач, теорем. Таким чином, якщо немає таких абстракцій, немає і сходження від абстрактного до конкретного, а виходить, немає теоретичного мислення в повному його змісті. Процес *сходження від абстрактного до конкретного і зведення конкретного до абстрактного* знаходяться в єдності, але основним є сходження, що виражає природу теоретичного мислення. Тому розвиток теоретичного мислення студентів означає оволодіння цими двома процесами з перевагою руху від абстрактного до конкретного. Для полегшення сходження від абстрактного до конкретного рекомендується мати загальний план цілого в його основних, головних поділах. Роль таких планів в процесі навчання вищої математики виконують правила-орієнтири, алгоритми, схеми міркування і т.д. Наприклад, нехай теорема доводиться методом від супротивного. Студент буде путатися, не бачити головного напрямку міркувань, якщо ним не усвідомлена чітко суть цього методу. Якщо ж він у процесі

доведення тримає в голові "образ методу", його схему, для нього осмисленим стає кожен "крок" доведення.

Висновки. Формування інтелектуальних вмінь студентів (виділяти істотні ознаки, давати означення через різну сукупність істотних ознак, підводити об'єкт під поняття, встановлювати загальні закономірності, висувати гіпотези) відбувається ефективніше, якщо в процесі узагальнення різного рівня відбувається цілеспрямоване управління розумовою діяльністю студентів в поєднанні з активними методами навчання.

Література

1. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. ; *[опыт теоретического и экспериментального психологического исследования]*. – М. : Педагогика. 1986. – 240 с.
2. Ковальчук М. Б. Узагальнення та систематизація як психолого-педагогічна проблема. / М. Б. Ковальчук, А. А. Коломієць // Дидактика математики: проблеми і дослідження. Міжнародний збірник наукових робіт. Вип. 34.– Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2010 – С. 68.
3. Осинская В. Н. Формирование умственной культуры учащихся в процессе обучения математике : *кн. для учителя* / В. Н. Осинская. – К.: Рад. Шк., 1989. – 192 с. – ISBN 5-330-00637-6.
4. Паламарчук В. Ф. Школа учит мыслить : *–2-е изд. дополненное и переработанное* / В. Ф. Паламарчук. – Просвещение, 1987. – 208 с.
5. Щукина Г. И. Роль деятельности в учебном процессе : *книга для учителя*. / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1986. – 144 с.

Резюме. Ковальчук М.Б., І.В. Хом'юк. **ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЕВРИСТИЧНОЇ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ.**
Формування інтелектуальних вмінь студентів вимагає удосконалення методики формування систематизованих знань студентів з вищої

математики, основою якої є перехід до нового стилю навчання, який повинен бути націленим на максимальний розвиток творчих здібностей студентів і формування їх пізнавальної активності.

Ключові слова: *вища математика, прийоми розумової діяльності, теоретичне узагальнення, аналіз, синтез, абстракції, порівняння.*

Резюме. **Ковальчук М.Б., Хомьук И.В. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЭВРИСТИЧЕСКОЙ УМСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ.** *Формирование интеллектуальных умений студентов требует усовершенствования методики формирования систематизированных знаний студентов по высшей математике, основой которой является переход к новому стилю обучения, который должен быть нацеленным на максимальное развитие творческих способностей студентов и формирования их познавательной активности.*

Ключевые слова: *высшая математика, приемы умственной деятельности, теоретическое обобщение, анализ, синтез, абстракции, сравнения.*

Summary. **Kovalchuk M., Khomyuk I. SOME ASPECTS OF HEURISTIC mental activity students.** *Formation of the intellectual skills students require systematic improvement of methods for the formation of students' knowledge of higher mathematics, the basis of which the transition to a new style of learning that should be targeted for maximum development of creative abilities of students and their formation of cognitive activity.*

Key word: *higher mathematics, methods of mental activity, theoretical generalization, analysis, synthesis, abstraction, comparison.*